

ISSN 2729-9767

BULLETIN IVPR

JULY 2023
VOL 4 ISSUE 7

SÚOSTROVIE GULAG
PO PÄŤDESIATICH ROKOCH
ROZHOVOR SO STEPHENOM KOTKINOM

INŠTITÚT PRE VÝSKUM PRÁCE A RODINY
2023

Inštitút pre výskum
práce a rodiny

Súostrovie Gulag po päťdesiatich rokoch

(rozhovor so Stephenom Kotkinom)

V tomto roku si pripomíname niekoľko okrúhlych výročí z dejín komunizmu a antikomunizmu. V marci uplynulo sedemdesiat rokov od smrti človeka, ktorý sa volal Koba Džugašvili a vo svete bol známy pod menom Stalin. V septembri to bude päťdesiat rokov od vydania prvého zväzku monumentálneho diela Súostrovie Gulag vo francúzskom preklade v Paríži, ktoré napísal ruský autor Alexander Solženicyn, a taktiež uplynie päťdesiat rokov od vojenského zastavenia prechodu Chile ku komunizmu.

Týmto číslom Bulletinu IVPR si pripomíname prvé dve dejinné – a dejiny meniace - udalosti.

Stephen Kotkin (narodený 1959) je americký historik, akademik a spisovateľ, ktorý pôsobí na Hooverovom inštitúte Stanfordovej univerzity v Kalifornii. Jeho najvýznamnejším knižným projektom je trojzväzkový životopis Stalina, ktorého prvé dva diely boli „Stalin: Paradoxy moci 1878-1928“ (2014) a „Stalin: čakanie na Hitlera 1929 – 1941“ (2017). Tretím dielom bude „Stalin: prepočítanie sa a Mao Ce-tung“ (2024).

Rozhovor s prof. Kotkinom bol natočený v roku 2019 formou podcastu; my ho v skrátenej podobe preberáme z revue Kontexty 2/2023, vydávanej v Brne (www.casopiskontexty.cz).

Ako historik, ktorý sa okrem iného zaoberá Stalinom, premýšľate a píšete o role jednotlivcov vo vzťahu k väčším silám dejín. Ako by ste popísali vplyv Alexandra Solženicyna na dejiny?

Stephen Kotkin: Ako druhý najvýznamnejší po samotnom Stalinovi. Solženicyn dokázal ako jediný človek načrtnúť temný obraz Sovietskeho zväzu v celosvetovom rozmere. Aj keď mu v Sovietskom zväze zakázali vydávať väčšinu diel, objavovali sa a šírili, obvykle v ilegalite, niekedy zároveň s verejným odsúdením jeho osoby. Mal teda obrovský vplyv doma i v zahraničí a tento vplyv bol pre sovietsky systém zničujúci. Mnoho ľudí sa domnieva, že na rozdiel od Hitlerovho nacizmu mal sovietsky systém ospravedliteľné rysy. Každý, kto povedal čokoľvek kladného o nacistickom systéme, sa za to musel ospravedlniť – kvôli Hitlerovi a holokaustu. V prípade Sovietskeho zväzu sa ale mnohí domnievali, že v roku 1917 vznikla čistejšia a lepšia forma socializmu, ktorú si však Stalinova vláda uzurpovala či ju degradovala. Solženicyn dokázal opak. A nielenže dokázal opak, ale dokázal ho takým spôsobom, že si to so záujmom prečítali desiatky miliónov ľudí. To je neuveriteľný úspech.

Bolo by zaujímavé zamyslieť sa nad tým, čo by sa stalo, keby Solženicyn nemal dostatok odvahy urobiť to, čo urobil. Alebo keby jeho práca neprežila, nedostala sa mimo tábor, nerozšírila sa prostredníctvom rôznych podzemných sietí a potom sa nedostala na Západ – myslíte si, že by sovietske dejiny boli iné?

Áno, debata o Sovietskom zväze je dnes oveľa miernejšia, pretože jeho existencia je už viac než štvrtstoročie minulosťou. Avšak v dobách Sovietskeho zväzu boli debaty o jeho reformovateľnosti, ospravedliteľnosti, o tom, prečo by sme mali mať so Sovietskym zväzom politiku *détente* (politika tzv. zmiernovania napätia v 70. rokoch 20. storočia), prečo sa možno dokonca sovietsky a americký systém vyvíjajú rovnakým smerom v rámci takzvanej „teórie konvergencie“, vskutku dôležité. A súčasne boli zmätené. Solženicyn do nich vstupoval s veľkou morálnou autoritou, pretože v tom systéme veľmi dlho trpel. A v svojom diele vyzdvihol hlasy všetkých, ktorí v ňom trpeli podobne ako on. Bolo mnoho ďalších odvážnych ľudí, ktorí napísali skvelé, pravdivé knihy o Sovietskom zväze. Solženicyn však dokázal niečo viac. Presvedčivo ukázal, že Sovietsky zväz bol zlý nielen z politického, ale aj morálneho hľadiska.

V dvadsiatych rokoch 20. storočia existovalo veľa obhajcov režimu, ktorí verili či dúfali, že sovietsky režim vytvára nového človeka, nové ľudstvo, nový, lepší systém. Sú ľudia, ktorí v jeho mene klamali, ktorí to kryli či ktorí verili propagande, ktorú režim vytváral, a klamstvám, ktoré im boli nahovárané pri návštevách ZSSR. A množstvo západných intelektuálov tomu samozrejme podľahlo. Ale niekedy medzi rokmi 1935 a 1955 si ľudia začali uvedomovať, že je tam niečo zhnitého, že tam vládne neuveriteľne represívny režim, ktorý strašným spôsobom zneužíva svojich občanov. A napriek tomu, že hŕstka intelektuálov ten systém alebo Stalina naďalej ospravedlňovala, väčšina ľudí na Západe sa obrátila proti Stalinovej vízii. Aký je teda prínos Solženicynových svedectiev z prvej ruky, ktoré zhromaždil v Súostroví Gulag, jeho vlastnom príbehu a príbehoch desiatok ďalších politických väzňov?

Musíme si uvedomiť, že mnohí ľudia hroznú povahu režimu zľahčovali: „Áno, boli hladomory. Áno, zomreli milióny ľudí. Ale to nebolo úmyselné, stali sa chyby. Neboli základom systému. Pracovné tábory Gulagu – kde boli uväznené milióny ľudí často za takzvané politické zločiny – tie neboli také veľké. Čísla boli prehnané. Áno, dochádzalo k excesom, ale napriek tomu ani stalinizmus nebola za hranicou únosnosti...“ Znovu opakujem, že obhajoba Hitlerovho režimu neprešla takmer nikomu. V tejto zmätenej debata, v ktorej niektorí ľudia – vrátane prominentov – obhajovali stalinizmus, bolo taktiež veľké množstvo ľudí, ktorí vnútri sovietskeho režimu videli akúsi lepšiu podobu revolúcie, ktorá by sa možno mohla obnoviť, keď Stalin zomrel. Takže Chruščovov „tajný prejav“, ktorý Stalina odsúdil za jeho zločiny, bol vlastne pokusom o rehabilitáciu sovietskeho systému. Vracal sa k čistejšej verzii revolúcie, údajne spojenej s Leninom a leninizmom. Stalinova postava sa premenila v kult osobnosti, v čom Chruščov videl degradáciu revolúcie. A preto mala nabrať druhý dych. Mal prísť socializmus s ľudskou tvárou, čiže komunistická reforma.

To je kontext, do ktorého prišiel Solženicyn. Napísal niekoľko vskutku dôležitých románov o pracovných táboroch, vychádzajúcich z vlastnej skúsenosti, a tie obstáli v skúške časom. V roku 1970 za tieto romány získal Nobelovu cenu za literatúru. A my ich poznáme pod názvami ako „Jeden deň Ivana Denisoviča“, „V kruhu prvom“ a samozrejme, „Rakovina“.

Najväčší dopad však malo *Súostrovie Gulag*, ktoré bolo vydávané nie v Sovietskom zväze, ale v zahraničí, a to od počiatku sedemdesiatych rokov, teda potom, čo už získal Nobelovu cenu. Toto dielo bolo jedným z hlavných prostriedkov, vďaka ktorým mnoho ľudí, nielen intelektuálov, ale i čitateľov z radov verejnosti, teda ľudí, ktorí sú jadrom demokratického usporiadania každej krajiny, uvidelo, že režim bol zhnitý už vo svojich koreňoch. Že Stalinove roky 1920 až 1953 neboli o nič horšie než Leninov štátny prevrat v októbri 1917. A tak sa táto Solženicynova kniha – 1 800 strán, omnoho dlhšia než „Vojna a mier“, dlhšia než Homérová „Iliada“ a „Odysea“ dokopy, a aj napriek tomu pútavá – stala neuveriteľným činom, ktorý bol dobre podložený aj napriek tomu, že autor nemal prístup do tajných archívov. Dnes môžeme tieto archívy využiť, ale Solženicyn do ich prístup nemal. Čítal publikované zdroje, sovietske knihy, noviny a ďalšie periodiká. A samozrejme vychádzal zo svojej vlastnej životnej skúsenosti a zo skúsenosti 226 ďalších politických väzňov, s ktorými viedol rozhovory a ktorých príbehy sú v trojväzňovom *Súostroví Gulag* – prvý diel vyšiel v roku 1973 – popísané. A tak všetci tí ľudia, ktorí robili jemné rozdiely medzi leninizmom a stalinizmom, medzi pôvodnou revolúciou a jej údajnou degradáciou, sa museli vyrovnávať s tým, čo ukázal Solženicyn: bol to gulag, ktorý začal roky pred Stalinom a jeho despotizmom. Tento systém bol zavedený skôr, než sa stal Stalin jediným vládcom, fungoval od samotného počiatku.

Solženicynove vzťahy so sovietskymi vodcami boli ako na hojdačke. Začína to jeho uväznením po návrate z Druhej svetovej vojny, keď trpí pod Stalinovou rukou. Potom ho do určitej miery rehabilitoval Chruščov, a potom bol opäť na odstrel. Takže authority mali k nemu veľmi premenlivý vzťah a zároveň sa zdá, že úrady väčšinou nevedeli, čo si s ním počať. Jeho dielo vydali s dopadmi, ktoré nepredpokladali. Mám pocit, že

si Chruščov myslel, že Solženicyna využije k tomu, aby podporil svoje vlastné politické aspirácie pri zvrhnutí Stalinovho kultu, ale nakoniec nad tým skrátka stratil kontrolu.

Je to tak. Solženicyn slúžil za Druhej svetovej vojny v sovietskej armáde. Bol súčasťou jednotiek, ktoré vtrhli do Poľska a potom do Pruska na ceste do Berlína. Uprostred toho bol zatknutý za nejaké indiskrétné poznámky o Stalinovi, bol odsúdený a poslaný do gulagu. Mimochodom, mali by sme sa zmieniť, že práve Solženicynovou zásluhou sa slovo „gulag“ rozšírilo v mnohých jazykoch. Nakoniec bol prepustený a Chruščov v ňom skutočne videl nástroj na destalinizáciu. Chruščov odsudzoval Stalinove zločiny a excesy, ale neodsudzoval napríklad kolektivizáciu poľnohospodárstva, pri ktorej zomreli milióny roľníkov, a tí, ktorí prežili, boli zotročení. Neodsudzoval štátne a tzv. štátom riadené plánované hospodárstvo. Neodsudzoval monopol komunistickej strany na moc a cenzúru verejnej sféry. Odsudzoval Stalinovo zatýkanie a popravy, popravy lojálnych komunistických kádrov. Išlo mu o to zachovať systém, ale zbaviť sa excesov. A preto sa odsúdenie táborov otrockej práce, ktoré bolo možné vidieť v Solženicynových románoch, javilo ako dôležitý nástroj. Takže „Jeden deň Ivana Denisoviča“ bol Chruščovom schválený, aby bol vydaný v Sovietskom zväze. Je to príbeh o jednom z pracovných táborov, voľne založený na Solženicynovej priamej skúsenosti.

Solženicyn však skutočne celkom skoro narazil na úradoch – s niekým takým režim nepočítal. Predovšetkým, bol veľmi odhodlaný a rozhodný. Na rozdiel od intelektuálnej vrstvy, ktorá chcela benefity – byty, ocenenia, lepší život, uznanie, masové publikum. Solženicyn nebol proti týmto aspektom literárneho života, ale išlo mu o omnoho viac, išlo mu o pravdu. Nepísal preto, že by sa chcel presláviť, ale preto, že veril v iný, morálny svet, ktorý sa staval proti sovietskemu režimu. Solženicyn bol ruský nacionalista. A sovietsky režim mal byť nad nacionalizmom a predstavovať takzvané bratstvo národov. Solženicyn bol konzervatívec, nenávidel marxizmus, leninizmus a revolúciu. Solženicyn bol taktiež kresťan. A sovietsky režim bol oficiálne ateistický, snažil sa potlačiť kresťanstvo a zničil tisíce kostolov, pričom útočil aj na mešity a synagógy. Solženicyn teda pochádzal z iného, morálneho sveta s iným súborom zásad. Takže pre sovietsky režim bol veľmi ťažko zvládnuteľný. Napríklad Dmitrij Ustinov, minister obrany za vlády Leonida Brežneva, na zasadaní politbyra povedal: „Ak sa pokúsime zorganizovať odsúdenie Solženicyna v našich organizáciách – to znamená vo všetkých stranických bunkách v krajine –, nemuselo by to dopadnúť tak, ako dúfame, alebo tak, ak by sme chceli.“ Inými slovami, obávali sa, že Solženicyn, jeho morálne zásady a jeho napísané diela by v skutočnosti mohli vyvolať nie pro-sovietsku konsolidáciu, ale kritiku Sovietskeho zväzu z pohľadu ruských nacionalistov a kresťanských konzervatívcov. Solženicyn bol problém, robil problémy vo veľkom štýle. Sovietske vedenie malo samozrejme veľa problémov. Boli tu problémy ekonomické, bola tu východná Európa, ktorá sa búrila – v Maďarsku v roku 1956 a v Československu v roku 1968. Ale na niekoho ako Solženicyn nemali sovietski politici odpoveď. Bol to len jeden jediný človek, a napriek tomu sa ho báli a nevedeli, čo robiť. Nakoniec ho na začiatku sedemdesiatych rokov naložili do lietadla a deportovali na Západ, kde prežil ďalších dvadsať rokov svojho života. Je dôležité si

prítom uvedomiť, že Solženicyn písal po rusky, pre publikum doma. Nepísal iba otvorené dopisy sovietskemu vedeniu. Všetky jeho romány, všetky jeho politické traktáty, rozhovory a prejavy boli určené jeho vlasti. Snažil sa o zmenu doma, i keď žil dvadsať rokov v exile na Západe.

Je prekvapivé, že ho nezabili. Stalin by to zrejme urobil, keby vedel, čo sa z neho stane. Zabíjal ľudí kvôli oveľa menším problémom. Vieme niečo o interných debatách, či sa o tom hovorilo, uvažovalo?

Keď Stalin v roku 1953 zomrel, bol to samozrejme stále rovnaký režim a pri moci boli stále tí istí ľudia. Ale ich schopnosť realizovať masové násilie na vlastných ľuďoch sa znížila. Áno, stále mohli niektorých ľudí popravovať, stále mohli organizovať fingované nehody, aby sa niekoho zbavili. Ale už nemali rovnaké prostriedky, napr. ideologické, či dokonca vlastné odhodlanie určitých ľudí skrátka vyhladiť. A tak namiesto toho začali praktikovať kombináciu vnútorného vyhnanstva, ktoré tu bolo vždy, ale teraz sa používalo namiesto popráv, a takzvanej profylaxie, ktorá spočívala v snahe predísť problémom s ľuďmi ako Solženicyn tým, že ich buď zastrášovali alebo zvädzali ponukami benefitov. Režim akosi stratil možnosť zabíjať ľudí vo veľkom len preto, že boli disidenti, že s ním nesúhlasili, kritizovali ho. A tak so Solženicynom urobili to, čo urobili s mnohými inými ľuďmi, napríklad s Vladimírom Bukovským alebo s Andrejom Sacharovom – snažili sa ich vyhnať do vnútornej emigrácie a odstrániť od verejnosti. V prípade Bukovského, Sacharova, ani Solženicyna to nefungovalo, ale to boli výnimky. Mnoho ďalších ľudí bolo zlomených, zmierili sa s režimom, či sa jednoducho snažili prežiť. Mali rodiny, išlo im o prostriedky na obživu.

Solženicyn hlboko veril v spásnu povahu utrpenia, čo mu iste tiež pomáhalo postaviť sa hrozbám režimu. Zaujímalo by ma, či je možné nájsť v jeho mladosti, výchove alebo osobných skúsenostiach pred nástupom do táborov – okrem toho, že bol veľkým fanúšikom Dostojevského – nejaké náznaky toho, čo ho činilo tak osobitým, tak silným, že sa nenechal zlomiť.

Je v tom odhodlanie, ktoré je treba čiastočne pričítať jeho osobnosti. Keby Solženicyn nebol, možno by to dopadlo rovnako. Možno by nastúpil niekto iný a túto rolu zohral. Ale musím povedať, že napríklad v prípade Stalina tomu neverím. Jeho osobnosť bola úplne kľúčová. Bol potrebný človek ako Stalin, aby ten režim zaviedol a stabilizoval – za obrovskú cenu mnohých ľudských životov.

Solženicyn je v opačnom zmysle podobne jedinečná osobnosť – s kombináciou vysokých morálnych hodnôt, rozhodnosti a odhodlania bez ohľadu na to, ako mnoho trpel. Solženicyn sa postupne zoznámil s ruskou filozofiou a ruskými autormi – napríklad osobnosti ako Tolstoj a Dostojevskij boli za Stalina znovu zaradené do učebných osnov. Hľadal však i neortodoxné postavy, ktoré neboli súčasťou oficiálneho sovietskeho školstva. Mnohé z nich objavil, až keď sa dostal na Západ a mohol si prečítať ďalšiu literatúru, vrátane tej emigrantskej. A vďaka nej sa utvrdil v názoroch, ktoré si už sám skôr vytvoril vďaka tomu, že v Rusku vyrastal a že hľadal hodnotový systém mimo toho sovietskeho, ešte keď tam žil. Ale aj tak sa nad ním

vznáša určitý otáznik, pokiaľ ide o kombináciu morálnej sily a prostej tvrdohlavosti a politickej rozhodnosti. To je na ňom výnimočné.

Prečo si myslíte, že sa obnovil záujem o Solženicyna? Ako ste zdôraznili, z historického hľadiska je nesmierne dôležitý, ale zároveň ste zmienili, že Sovietsky zväz už viac než štvrtstoročia neexistuje. Zdá sa, že historické poučenie už nie je aktuálne. Ako hovoríte, po Stalinovej smrti už nehrozilo ani masové väznenie či popravy.

Solženicyn bude aktuálny stále. A dôvodom, prečo zostane aktuálny, je to, že nepísal len o systéme, ktorý už je preč. Nejde len o hrôzy, ktoré popísal a ktoré sú teraz, dúfajme, mŕtve a pochované, rovnako ako je mŕtvy a pochovaný Stalin, ale o to, že sa dotkol niečoho väčšieho. Dotkol sa toho, ako organizovať našu politiku, keď rôzne krajiny majú odlišné kultúry. Jednou z vecí, ktoré sme zistili v súvislosti s globalizáciou a ekonomickou integráciou sveta, je, že krajiny majú stále svoje kultúry a svoje identity a že na nich záleží. A že ľudia často vítajú ekonomickú integráciu, ale nie nutne na úkor vlastného hospodárskeho blahobytu či toho, čo si cenia z hľadiska kultúry, z hľadiska identity. Solženicyn predbehol dobu, keď sa k týmto otázkam vyjadroval. Mnoho rokov pred pádom sovietskeho režimu tvrdil, že Západ sa nemôže univerzalizovať. Inštitúcie, ktoré zo Západu vytvorili to, čím je, z tých Solženicyn nesmierne ťažil – život v slobode, vlastníctvo súkromného majetku, publikovanie bez cenzúry. Týmto hodnotám rozumel a vážil si ich. Ale nemyslel si, že dejiny, tradície a kultúra každej krajiny im podliehajú. Majú svoje národné tradície a národné inštitúcie, ktoré je treba zohľadňovať. A tak pro neho post-sovietsky priestor, o ktorom premýšľal dávno pred pádom sovietskeho režimu v roku 1991, nebol záležitosťou westernizácie ako takej. Chcel určitú mieru miestnej samosprávy, demokraciu na miestnej úrovni, ale chcel to skĺbiť so silnou centralizovanou mocou v Rusku, pretože cítil, že to je súčasťou ruskej tradície. Chcel v Rusku duchovnú obnovu. Chcel krajinu založenú na morálke, nie iba na zákonoch. Chcel mnoho vecí, ktoré ľudia na Západe nechápali, a to bol jeden z dôvodov jeho neľahkého prijatia, pretože predtým bol oslavovaný ako veľký, odvážny disident, ktorý pomohol skritizovať sovietsky režim. Bol potom vnímaný ako bizarná, reakčná postava 19. storočia, ktorá kritizovala Západ cez jeho hodnoty a inštitúcie, a pritom mu nerozumela. V skutočnosti však išlo o druh liberálnej povýšenosti, o snahu vnútiť jediný svetový názor či jediný politický systém celému svetu. A toho sa Solženicyn obával a predvídal to. Preto sa stal osobnosťou, ktorá dobre zapadá do nálady v Rusku po roku 1990.

Nie každý bude zastávať Solženicynove názory a nemusíme ich všetky nekriticky prijímať. Iba naznačujem, že je to dôležitá súčasť debaty. Nežijeme v Rusku, máme tu iné tradície. Stretávame sa s globalizáciou, kultúrnym rozdelením, kultúrnou identitou, snahou pochopiť ľudí, ktorí sú odstrčení, opustení, majú iný pohľad na vec; snažíme sa zbaviť povýšenosti voči nim. Prečo bol brexit dôležitý? Čo ukázalo Trumpovo prezidentstvo, jeho zvolenie? Odhalilo, že veľká časť Ameriky nebola vypočutá. Že ich hlasy neboli počuť. A do istej miery to predpovedal i Solženicyn. Do tejto debaty sa Solženicyn hodí v Spojených štátoch rovnako ako v Rusku.

Okrem toho je možné Solženicynovo dielo čítať rovnako ako čítame literatúru o holokauste. Samozrejme, dúfame, že niečo podobné sa už nikdy nebude opakovať, ale aj napriek tomu ju čítame a stále k nám hovorí, pretože sa dotýka toho, kto sme, čo si vážime, morálnych rozhodnutí, ktoré sa robia v ťažkých chvíľach v autoritárskych alebo totalitných režimoch.

Na záver sa ešte vráťme ku Stalinovi. Mám dojem, že jeho obľuba v Rusku stúpa – aspoň to počujeme v médiách. Je to pravda? Zažíva niečo ako návrat, keď ide o jeho povest'?

Stalin bude v Rusku vždy významnou postavou s vysoko pozitívnymi, ale i negatívnymi hodnoteniami. Dôvod je celkom jednoduchý. Vyhral vojnu. Stalin bol pri moci počas Druhej svetovej vojny a bol na strane víťazov. Môžete namietnuť, že ju Rusi vyhrali navzdory Stalinovi, nie vďaka nemu, alebo ak by nebolo Stalina, možno by vôbec nemuseli bojovať či určite by neutrpeli také straty. Ale nemôžete mu vziať to, že bol počas vojny pri moci. A fakt, že bol na víťaznej strane najväčšej vojny v dejinách, bude zo Stalina vždy činiť postavu, ktorá bude v ruskej kultúre aspoň čiastočne obdivovaná. Navyše je vnímaný ako niekto, kto sa postavil Západu, kto vytvoril supervelmoc s jadrovými zbraňami, kto pomohol Churchillovi a Rooseveltovi a potom ďalším vodcom, ktorí nastúpili po nich, rozdeliť si svet. Mnohí Rusi vedia, akých zločinov sa Stalin dopustil, ako hrozná bola jeho vláda, a aj napriek tomu ho obdivujú. Nemali by sme predpokladať, že je to preto, že sú nevzdelaní, že nepoznajú pravdu, že keby sme im jednoducho povedali, koľko ľudí zahynulo pri hladomoroch, tak by svoje pozitívne názory na Stalina opustili.

Stalin bol v danej kultúre veľmi významnou postavou, z historického (nie morálneho) hľadiska možno najväčšou postavou. A tak je nemožné sa ho zbaviť. V skutočnosti bol najvýznamnejšou osobnosťou i po svojej smrti v roku 1953 – a dôvodom Chruščovovho neúspechu pri pokuse o nástupníctvo ako vládcu Sovietskeho zväzu bolo, že ho nedokázal nahradiť. Nemohol byť Stalinom. Chruščov a Stalin boli vo vzťahu učiteľ a žiak, a tak sa to ani nedalo očakávať. Stalin bol skrátka na inej úrovni než väčšina politikov, v dobrom i zlom. Nechcem povedať, že celá ich kultúra je Stalinom pohlázená, v Rusku je mnoho ľudí, ktorí Stalina nenávidia, je im odporné, keď vidia niekoho, kto má na sebe tričko so Stalinom, či keď vidia Stalinove pomníky. Ale taktiež ma neprekvapuje, že značná časť ľudí si aj napriek všetkému tomu krviprelievaniu stále nachádza nejaké dôvody pre jeho obdiv.

Dlhé roky ste pracovali na obsiahlom Stalinovom životopise. Prvé dva diely už vyšli, posledný, zahŕňajúci obdobie Druhej svetovej vojny, Studenej vojny, Stalinovej smrti a následkov sa pripravuje na vydanie. Aké to je stráviť toľko času s človekom, ktorého považujete za monštrum?

Ako hovoríte, strávil som so Stalinom veľa času. A je to veľmi znepokojujúce. Vidíte zlo na stránkach, na dokumentoch, ktoré čítate, vidíte jeho zaškrtávanie ceruzkou, jeho značky, jeho podčiarkovanie. Vidíte rozkazy zabiť toho a toho človeka. Deportovať celý národ. Je ťažké popísať ten zážitok slovami. Zároveň vidíte, ako

funguje moc, ako sa hromadí, ako sa vykonáva a aké sú dôsledky jej výkonu. Stalin je skutočne zlatým štandardom diktatúry. Žiadny diktátor nezhrmaždil väčšiu moc než Stalin a nevykonával ju s väčšími dôsledkami. Mao Ce-tung nemal vojensko-priemyslový komplex a Hitlerov režim skončil v plameňoch po iba dvanástich – strašných, ale predsa len dvanástich – rokoch, zatiaľ čo Stalin vydržal tri desaťročia. Je to nekonečne fascinujúce, ale samozrejme je ťažké v tom každý deň pokračovať. Teraz som v jeho hlave spôsobom, akým som doteraz nebol. Rozumiem mu, jeho spôsobu myslenia. Chápem, prečo sa rozhodol tak, ako sa rozhodol. A vidím dôsledky týchto rozhodnutí na životoch ľudí, čo ma bolí. A tiež ma bolí, keď viem, že on tie rozhodnutia robiť nemusel. Mohol byť veľkorysejší, nemusel zabíjať ľudí, ktorých zabil. Jeho režim by prežil, nebol v ohrození. A tak mojou úlohou bolo svojím spôsobom sprostredkovať z vnútra, z pôvodných dokumentov, z pocitu hlbokaj empatie, nie súcitu, ale hlbokaj empatie či porozumenia, ako tomu hovoríme my historici, ako ten režim fungoval a prečo sa to stalo tak, ako sa to stalo. Nepíšem túto biografiu preto, že je Stalin príkladnou osobnosťou. Neučím odvahu, statočnosť, prezieravosť, veľkorysosť. Neučím tie hodnoty, kvôli ktorým bola biografia pôvodne vynájdená. Touto biografiou učím ich pravý opak. Ale i to sú dôležité lekcie.

Sám sa zmieňujete, že sa mnoho ľudí sťažovalo na Solženicynovu osobnosť. Že bol zahorknutý, nedospelý, arogantný atď. Predpokladám, že to bol problémový a komplikovaný človek. Bol to však génius, a ako ste hovorili, jeho dejiny gulagu sú pútavé.

Solženicynov odkaz pretrvá, pretože bol veľkým spisovateľom. Nielen preto, že mal určité politické názory alebo bol politickou osobnosťou, či bol zapletený do boja proti sovietskemu režimu. Bol to veľký spisovateľ. A to je veľmi dôležité uznať. Druhá vec je, že naši hrdinovia sú tiež zložití ľudia, čo neznižuje ich úspechy. Zložitosti sú v poriadku a my by sme sa ich nemali báť. A to platí aj pre nášho antihrdinu Stalina. Aj on mal viac rozmerov, mal šarm, ľudia ho milovali, i keď nariaďoval popravy iných. Táto zložitosť je skutočne dôležitá. A Solženicyn na druhej strane je skutočný hrdina, nie antihrdina. Dlížime mu vzdať mu úctu tým, že ho predstavíme v celej jeho zložitosti. A myslím si, že keď to urobíme, jeho úspech len vzrastie.

Foto na obálke: Portrét Solženicyna na graffiti (Tver, Rusko)

BULLETIN IVPR

ročník 4 (2023)

Vydáva Inštitút pre výskum práce a rodiny,
Špitálska 25, 27, 812 41 Bratislava
IČO 308 47 451
ivpr@ivpr.gov.sk, www.ivpr.gov.sk
Vychádza 12 x ročne. NEPREDAJNÉ.
ISSN 2729-9767
EV 6041/22

Ďalšie informácie o IVPR získate na webových stránkach

www.ivpr.gov.sk